

**Даниленко В. М.,**  
д-р іст. наук, професор,  
Інститут української археографії та джерелознавства  
ім. М. С. Грушевського НАН України, м. Київ, Україна,  
e-mail:-----

---

## **РАДЯНСЬКІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ І РЕАБІЛІТАЦІЯ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ (1950–1980-ті рр.)**

*Під час більшовицького терору в Україні були репресовані з політичних мотивів сотні тисяч людей. Їх реабілітація від середини 1950-х років відбувалася непослідовно і суперечливо. Фактично цей процес здійснювався тими ж владними структурами, які й організували масові репресії.*

*До перегляду справ безвинно засуджених, кинутих у табори й розстріляних та членів їхніх сімей були залучені також радянські органи державної безпеки. Ця важлива сторінка історії України радянської доби в новітній українській історіографії висвітлювалась недостатньо.*

*Відкриття нових джерел дає змогу повніше дослідити перебіг реабілітації жертв політичних репресій, що є актуальним для розуміння особливостей соціального й етнокультурного формування українського суспільства. Виходячи з реалій сучасного життя, процес реабілітації не завершився навіть у незалежній Україні.*

**Ключові слова:** політичні репресії; реабілітація; радянські органи державної безпеки.

Прихід до влади більшовиків внаслідок жовтневого 1917 р. перевороту викликав хвилю насильства й терору. Новітня радянська імперія будувалась на придушенні опору всіх опозиційних режиму партій і груп, викоріненні будь-якого інакодумства й руху до національної незалежності. Комуністична влада не могла існувати, не маючи потужного апарату насильства і переслідувань політичних опонентів – як реальних, так і потенційних. Особливого значення надавалось утриманню під контролем України, яка володіла значними запасами хліба, залізної руди й вугілля, величезними сировинними й людськими ресурсами. Радянським органам державної безпеки від самого початку було відведено роль меча й щита революції, бездумне застосування яких призвело до численних безвинних жертв. Політичні репресії супроводжували весь процес радянського

будівництва, ставши його неодмінною умовою.

Зі смертю Сталіна зeszла особа тирана, який зумів протягом кількох десятиліть диктувати свою волю величезній країні, втручатись у всі сфери суспільного життя, впливати на ідеологію й політику, вирішувати долю мільйонів людей і окремих народів, залишаючись до останнього подиху біля керма найвищої влади. Як тільки найближче політичне оточення переконалось у незворотності фізичної втрати вождя, розпочались перетворення, покликані пристосувати владу під нову конфігурацію політичних сил, внутрішньо суперечливих, ворогуючих, але надзвичайно амбітних. Зміни були викликані не стільки суб'єктивним бажанням уцілілих партійних і радянських керівників виправити допущену несправедливість, скільки інстинктом самозбереження, немислимого без уже сформованого тоталітарного ладу. Жоден із

наступних радянських лідерів в силу свого походження, характеру, досвіду, світогляду і т. д. не міг повторити попередника, тому намагався діяти по-своєму, пристосовуючи під себе систему влади і вкорінену сталінщину. Прикметою правління нових вождів стали клятвені запевнення у вірності ідеям марксизму-ленінізму, що не заперечувало його догматичного трактування й пристосування для виправдання своїх дій, і водночас публічне відмежування від попередників та навіть гостре засудження допущеного свавілля, атмосфери насильства й брехні.

Перші кроки до подолання загального страху і призупинення безперервних політичних процесів, започаткованих у 1920-ті роки, було зроблено у березні 1953 р. Спадкоємці Сталіна негайно ліквідували Міністерство державної безпеки й об'єднали його структури з Міністерством внутрішніх справ. 1 вересня 1953 р. на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР було ліквідовано Особливу нараду при міністрові внутрішніх справ СРСР.

Гучну справу лікарів, відкрити МДБ СРСР у 1952 р., визнали надуманою, свідчення заарештованих – результатом незаконних дій слідства. Найсвіжіші фальсифіковані справи використали проти тих, хто стояв біля керма МДБ і становив потенційну загрозу партійно-державним керівникам, учорашнім «соратникам» Сталіна і «вірним ленінцям».

Першим законодавчим актом, за яким з місць примусового утримання масово звільнялися засуджені, став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 р. «Про амністію». Амністія не стосувалася засуджених за «контрреволюційні» злочини, однак вона послужила сигналом для суспільства про зміну методів соціалістичного будівництва в післясталінську епоху. В країні посилювались очікування нових, суттєвіших змін в законодавстві й віра в послаблення тягаря безкінечних репресій. Згідно з Указом на початок червня 1953 р. з місць ув'язнення Управління виправно-трудова таборів і колоній і неповнолітніх у підрозділах дитячих колоній, підпорядкованих Міністерству юстиції УРСР, було звільнено майже 70 тис. осіб [1, арк. 4]. У віданні Міністерства державної безпеки СРСР до 1954 р. функціонували спеціальні табори, відомі також під на-

звами закриті, особливі, режимні й особливо режимні.

Станом на 11 червня 1953 р. на території УРСР було зареєстровано понад 128 тис. громадян, звільнених з місць ув'язнення по амністії [1, арк. 50]. Більшість звільнених мала терміни покарання до 5 років позбавлення волі головно за крадіжки, спекуляцію, хуліганство, розбійні напади. Вони осіли переважно у Сталінській (тепер – Донецька), Ворошиловградській (тепер – Луганська), Харківській, Дніпропетровській, Київській, Одеській, Запорізькій і Чернігівській областях. До жовтня в Україну прибули й були прописані 176 тис. амністованих осіб [1, арк. 109], які потребували житла, працевлаштування, навчання, а багато хто, будучи інвалідами й хворими, – повного соціального забезпечення й лікування. Репресовані з політичних мотивів ще понад рік чекали нових рішень влади.

Владі вигідніше було звільнити від покарання кримінальних злочинців, які, по суті, автоматично залишали місця ув'язнення, ніж прискіпливо розбиратись із політичними засудженими. Останні становили більшу загрозу для панівної верхівки, бо мали моральну підтримку в суспільстві, велике коло співчуваючих, які могли теж приєднатися до табору незгодних. На початку лютого 1956 р. майбутній заступник голови КДБ при РМ УРСР, а поки заступник завідувача відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ, Б. Шульженко повідомляв секретареві ЦК КПУ О. Кириченку цифри від МВС УРСР, які свідчили про значне зростання соціальної напруги в суспільстві. Масове звільнення кримінальних злочинців внаслідок амністії призвело до спалаху насильства в країні. Проте цю проблему було скинуто на Міністерство внутрішніх справ та професійні спілки. Із числа осіб, звільнених з місць ув'язнення протягом 1953–1955 рр., за вбивства, бандитизм, розбій, крадіжки в Україні було заарештовано 50 тис. осіб [2, арк. 2]. Найбільша кількість повторних кримінальних злочинів припадала на Сталінську та Ворошиловградську області.

Звільнення постраждалих від політичних репресій починалося за відсутності належної нормативно-правової бази та потребувало реформування правоохоронних органів, які культивували насилля. Оскільки його пер-

шопричиною була тоталітарна система сталінського зразка, витворена комуністичною партією, то відновлення справедливості могло бути лише після повного демонтажу цієї системи. Перейменування у 1952 р., тобто ще за життя Сталіна, ВКП(б) на КПРС, не вирішувало справи по суті. Верхівка партійної номенклатури продовжувала керувати країною, але, вже неспроможна використовувати деспотичні методи, пішла на послаблення режиму. Арешти й поспішна ліквідація без суду й слідства низки керівників НКВС-МДБ, визначили перевагу прихильників М. Хрущова, обраного на вересневному (1953 р.) пленумі ЦК КПРС першим секретарем ЦК КПРС, і їхню страшенну боязнь відкрити свою особисто й очолюваної ними партії причетність до масових політичних репресій в країні.

Зміцнивши біля керма влади, М. Хрущов доручив керівникам прокуратури СРСР, МВС СРСР і міністерства юстиції СРСР переглянути справи на осіб, які засуджені за контрреволюційні злочини і перебувають у таборах і в'язницях. 1 лютого 1954 р. Генеральний прокурор СРСР Р.А. Руденко, міністр внутрішніх справ СРСР С.М. Круглов і міністр юстиції СРСР К.П. Горшенін, ґрунтуючись на даних МВС СРСР, підготували доповідну записку. У ній вони навели вражаючі факти масштабів репресій періоду 1921–1953 рр. Тоді за контрреволюційні злочини колегією ОДПУ, трійками НКВС, Особливою нарадою, Військовою колегією, судами і військовими трибуналами було засуджено майже 3,8 млн. осіб, у тому числі до вищої міри покарання – 643 тис.<sup>\*</sup>, до утримання у таборах і тюрмах терміном до 25 років – 2,4 млн осіб, заслання і висланя<sup>\*\*</sup>

<sup>\*</sup> У своєму виступі на VI Міжнародній конференції «Нові підходи у дослідженні радянської історії» (Париж, 24 травня 1996 р.) заступник Голови Служби безпеки України В. І. Пристайко оприлюднив дещо інші цифри масштабів політичних репресій в СРСР, зазначивши, що протягом 1930-х років і до 1953 р. у Радянському Союзі з політичних мотивів було розстріляно 787 тис. осіб (див.: Архівні джерела спецслужб і сучасна діяльність Служби безпеки України з реабілітації жертв сталінізму / Пристайко В. Я жив разом із країною... Інтерв'ю, виступи, коментарі. – К.: Сфера, 2004. – С. 65.

<sup>\*\*</sup> Згідно з законодавством СРСР і союзних республік заслання – це видалення засудженого з місця його

– понад 765 тис. осіб. Керівники правоохоронних органів повідомляли, що на цей час у тюрмах і таборах міститься близько 468 тис. ув'язнених за контрреволюційні злочини, крім того знаходяться на заслання після відбуття термінів ув'язнення 62,5 тис. осіб. Незважаючи на очевидну несправедливість і масовий характер політичних репресій, автори документа пропонували спеціально переглянути всі архівно-слідчі справи на осіб, засуджених за контрреволюційну діяльність, з метою виявлення «випадків» необґрунтованого засудження громадян і наступної їх реабілітації.

Органи КДБ і прокуратури розглядали архівно-слідчі справи, які стосувалися «контрреволюційних» (державних) злочинів. Їх перелік з необхідними поясненнями був широко представлений у Кримінальному кодексі 1927 р. і зберігався в Україні із незначними змінами, внесеними указами Президії Верховної Ради УРСР, протягом усієї радянської доби.

Кримінальний кодекс Української РСР 1927 р. давав таке визначення контрреволюційним злочинам: «Контрреволюційною вважається всяка дія, спрямована на повалення, підриг або послаблення влади робітничо-селянських Рад і обраних ними на підставі Конституції Союзу РСР і Конституцій союзних республік робітничо-селянських урядів Союзу РСР, союзних і автономних республік, або на підриг чи послаблення зовнішньої безпеки Союзу РСР і основних господарських, політичних та національних здобутків пролетарської революції». Контрреволюційними визнавалися такі самі дії, спрямовані проти всякої іншої держави трудящих, «хоч би і такої, що не входить до Союзу РСР» [3, с. 20].

Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 р. вже не містив терміну «контрреволюційна діяльність», хоча до особливо небезпечних державних злочинів знову було віднесено антирадянську пропаганду і агітацію, а також заклики до насильницького повален-

проживання з обов'язковим поселенням у певній місцевості, а висланя – це заборона проживання в конкретних регіонах країни. Засланя і висланя могли призначатись як основним, так і додатковим покаранням.

ня або зміни радянського державного і суспільного ладу або до насильницького порушення єдності території СРСР. Союзні новації дістали законодавче оформлення у Кримінальному кодексі Української РСР 1960 р., де замість розділу «Контрреволюційні злочини» було прописано «Державні злочини». До особливо небезпечних злочинів, замість сумнозвісних 54 та 58 статей, до компетенції органів державної безпеки потрапили антирадянська агітація і пропаганда (ст. 62) та поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад (ст. 187). Стаття про відповідальність за антирадянську агітацію і пропаганду залишалася у Кримінальному кодексі УРСР до середини 1989 р.

Перегляд справ осіб, покараних за «контрреволюційні злочини», демонстрував намагання нового керівництва КПРС зміцнити свої позиції, готовність впливати на розвиток суспільства не тільки силовими методами. У обіг було запущено визначення, що стосувалося безпідставно звинувачених осіб, – «реабілітовані» й це досі маловідоме слово згодом часто перекручували. Реабілітація (лат. – *rehabilitate*) в юридичному розумінні – це відновлення у правах, скасування не обґрунтованого звинувачення невинної особи або групи осіб через відсутність складу злочину. Амністії та помилування, на відміну від реабілітації, лише звільняли особу від відповідальності, не заперечуючи її провини.

Витворена в СРСР тоталітарна система не знала винятків. Утисків аж до фізичного знищення зазнали всі категорії населення – керівники й рядові члени комуністичної партії, представники інтелігенції, робітники, селяни, службовці, вихідці з різних соціальних верств і місцевостей, люди різних національностей і віку. В Україні у 1929–1953 рр. зазнали політичних репресій 961 645 осіб, з яких розстріляно 205 640 [4, с. 65]. Фактично влада визнала свою недовіру до українців, з яких майже кожен третій був віднесений до касти небезпечних для держави й суспільства «контрреволюціонерів» і «буржуазних націоналістів». Однак встановити точне число і конкретні прізвища осіб, членів їх сімей і нащадків, постраждалих в радянську добу від політичних переслідувань, виявилось неможливим.

Разом з доповідною запискою М. Хрущову було передано проект постанови ЦК КПРС, де ставились завдання переглянути архівно-слідчі справи на осіб, які засуджені за контрреволюційні злочини і знаходяться в таборах і тюрмах МВС СРСР, а також засланих осіб після відбуття покарання. Окремо пропонувалось розглянути архівно-слідчі справи на осіб, які відбували покарання у місцях ув'язнення за рішенням Особливої наради при НКВС – МДБ СРСР у період з 1 червня 1945 р. по 1 вересня 1953 р., а також висновки щодо осіб, направлених на поселення згідно директиви колишнього МДБ й Прокуратури СРСР від 26 жовтня 1948 р.

Для перегляду справ і вироків створювалась Центральна комісія на чолі з Генеральним прокурором СРСР Руденком. До складу комісії увійшли міністр внутрішніх справ СРСР Круглов, міністр юстиції Горшенін, начальник Управління по нагляду за місцями ув'язнення Вавилов, заступник міністра юстиції Данилов, начальник Управління особливих відділів МВС СРСР Леонов, начальник 1-го спецвідділу МВС СРСР Плетньов, начальник Слідчої частини МВС СРСР Козирев, заступник начальника відділу зі спецсправ Прокуратури СРСР Сучков, начальник відділу Головної військової прокуратури Максимов, прокурор відділу Головної військової прокуратури Турцев, помічник начальника Управління військових трибуналів міністерства юстиції Максимов, начальник ревізійного управління військових трибуналів Костромін, начальник Управління транспортних судів міністерства юстиції Філіпов, начальник Управління спеціальних судів міністерства юстиції Калінін.

На місцевому рівні Центральною комісією створювались комісії у складі прокурора республіки, краю, області (голова), членів комісії – міністра внутрішніх справ республіки (начальника УМВС), міністра юстиції (начальника управління міністерства юстиції, краю, області) за участю відповідного начальника й прокурора табору, управління виправно-трудова таборів і колоній (УВТТК), особливої виправно-трудова колонії (ОВТК).

Перебуваючи у тісній залежності від тоталітарної системи, яка після смерті Сталіна лише дещо модифікувалась, Центральна ко-

місія мала непосильне завдання проведення перевірки висунутих обвинувачень і правильності кваліфікації складу злочину кожної репресованої особи. Крім того, Центральна комісія мала вести нагляд за роботою аналогічних місцевих комісій, розглядати і затверджувати їхні постанови. Вся робота мала завершитись протягом 8 місяців. ЦК КПРС зобов'язав Верховний суд СРСР розглядати висновки Центральної комісії у справах не об'єднано засуджених осіб. Порядок прийняття правових рішень у Радянському Союзі був типовим – спочатку питання розглядалося партійними органами і вже потім оформлялося у закони та підзаконні акти.

Пропозиції керівників правоохоронних органів було покладено в основу постанови ЦК КПРС від 4 травня 1954 р. «Про перегляд кримінальних справ на осіб, які були засуджені за контрреволюційні злочини, утримувалися в таборах, колоніях і в'язницях МВС СРСР і перебували на засланні й висланні». 19 травня 1954 р. однойменний наказ підписали Генеральний прокурор СРСР, міністр юстиції СРСР, міністр внутрішніх справ СРСР та голова КДБ при Раді Міністрів СРСР. До зазначених у постанові комісій увійшли представники новоствореного Комітету державної безпеки, міністерства внутрішніх справ, прокуратури, органів юстиції та ін. Рішення комісій про реабілітацію, помилування, зниження термінів ув'язнення не потребували затвердження партійними чи радянськими органами.

На виконання постанови ЦК КПРС відповідний документ 11 травня 1954 р. було прийнято ЦК Компартії України. Створені за постановою ЦК КПРС обласні комісії з перегляду справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, приступили до роботи в червні 1954 р. До кінця року вони переглянули в Україні справи понад 61 тис. осіб, проте робота звелася головно до пом'якшення вироків, половині ж осіб, справи яких переглядалися, взагалі було відмовлено в будь-якому зниженні міри покарання чи перекваліфікації звинувачень. На 1 березня 1956 р. 22 обласні комісії оголосили про закінчення своєї роботи. Виняток становили комісії Рівненської, Станіславської (тепер – Івано-Франківська) і Тернопільської областей, де залишалась невелика частина нерозг-

лянутих справ. Загалом на розгляд обласних комісій з місць позбавлення волі надійшли списки на 124 646 осіб та майже 80 тис. скарг від ув'язнених [5, арк. 26]. У комісіях розглядали справи за конкретними скаргами репресованих за «контрреволюційні» дії, тому заходи з реабілітації з самого початку мали половинчастий характер. Рішення про необхідність опротестувати вирок стосувалися лише 40 % осіб, справи яких розглядалися на комісіях. У документах 1950-х років користувалися терміном «перегляд справ», а не реабілітація жертв політичних репресій.

Перегляд кримінальних справ проводили Прокуратура УРСР, Верховний суд УРСР, військові прокурори і трибунали Київського, Одеського, Прикарпатського військових округів. Жоден із органів радянського правосуддя не був наділений функціями повного відновлення справедливості в розумінні виправдання людей, покарання винних за вчинені від імені держави злочини, відшкодування моральних та матеріальних збитків.

Під час перегляду кримінальних справ відкрилася велика кількість кричущих фактів порушення законності і зловживання владою, допущених співробітниками органів державної безпеки, а також працівниками судово-прокурорських органів. Найбільше порушень стосувалося доби «великого терору» 1937–1938 рр., проте їх викриття здебільшого обмежувалося згадками про розправи над партійно-державними й військовими діячами, окремими посадовцями. Паралельно малювався портрет негідників, які «пробралися» у правоохоронні органи і своїми діями компрометували радянську владу, викликали незадоволення трудящих. За приклад брались арешт і притягнення до кримінальної відповідальності 30 партійних і радянських працівників Ставищанського району Київської області С. Куницького, М. Гуртовенка, М. Сидорянського та ін. Усі вони обвинувачувалися у диверсійно-підривної діяльності, антирадянській агітації й участі в повстанській організації. У квітні 1938 р. за постановою трійки управління НКВС по Київській області їм винесли вирок – розстріл, що й було виконано в травні. Винні у фальсифікації матеріалів слідства й винесенні вищої міри покарання були притягнуті до кримінальної відповідальності, у тому числі колиш-

ній начальник Уманського районного відділу НКВС Борисов-Лендерман, на той час начальник оперативно-слідчої групи, колишній оперативний уповноважений управління державної безпеки НКВС Київської області Томін, колишній помічник оперуповноваженого Ставищанського РВ НКВС Коржницький, колишній голова трійки УНКВС та ін.

Бажання вислужитись, показавши ефективність боротьби з національно-повстанським рухом в Україні в післявоєнні роки, зумовлювало проведення надуманих заходів і слідчих дій, які вводили в оману керівництво органів державної безпеки.

Зокрема, у квітні 1947 р. за вказівкою колишнього начальника УМДБ по Кіровоградській області Сидорова та заступника начальника відділу Гершкевича співробітниками Мало-Висківського районного відділу МДБ за приналежність до ОУН були арештовані й притягнуті до кримінальної відповідальності жителі села Краснополки (Юр'ївка) І. Березнюк і А. Тютюн. Військовим трибуналом їх було засуджено до 10 років виправно-трудових таборів. Додаткове розслідування показало, що до зв'язків з ОУН вони були залучені за завданням МДБ агентом. Коли про це стало відомо, суворий вирок було скасовано і справу припинено за відсутністю складу злочину, щоправда трапилося це аж у 1955 р.

Докладний план ліквідації псевдоланок ОУН розробили співробітники МДБ Південно-Західного округу Родимович, Шилоносів і Анохін. До задуманої «комбінації» вони долучили громадянина Кифора, якому організували втечу з в'язниці і зустріч у лісі з провідником ОУН «Хмарою», насправді співробітником МДБ. Арештований уже як «бандит», Кифор був засуджений військовим трибуналом до 25 років ВТТ. Коли зрештою всі обвинувачення з потерпілого було знято, проти фальсифікаторів порушили кримінальну справу.

За протестом військового прокурора Київського військового округу за відсутністю складу злочину було припинено справу громадянина Ф. Куліша. З'ясувалося, що слідчий управління КДБ по Дніпропетровській області Добринін у свій час фальсифікував протокол допиту заарештованого і показання його батька. У такий спосіб було «доведено»

зрадницьку діяльність в роки Другої світової війни насправді невинної людини. У 1955 р. Військовий трибунал Київського військового округу засудив Добриніна до 10 років ВТТ, що було одним із найсуворіших покарань за зумисне неправдиве слідство. Натомість співробітника МДБ по Полтавській області майора Петрова покарали лише по партійній лінії, хоча він сам спровокував через негласного помічника антирадянські розмови й два анонімні листи від імені заарештованого пізніше громадянина, за що той одержав у 1949 р. 10 років таборів.

Маючи у своєму розпорядженні безліч фактів грубих правопорушень та відомості про мільйони безвинно постраждалих людей, ні правоохоронні, ні партійні органи до узагальнень не вдавались і розглядали свавілля під прикриттям «диктатури пролетаріату» лише як прикриті випадки. Їх належало обговорити у партійних організаціях, щоб винести певні стягнення, аж до звільнення з військової служби. Між тим прокурор УРСР Д. Панасюк повідомляв секретареві ЦК КП України О. Кириченку, що в органах державної безпеки, МВС та партійних органах не схильні реагувати на допущене в минулому беззаконня, цураються заходів покарання осіб, які допустили фальсифікацію слідчих справ, затіваючи необґрунтоване кримінальне переслідування радянських громадян.

Подолання внутрішньої кризи вимагало від чекістів очищення насамперед власних лав від осіб, які скомпрометували себе у попередні роки, ревно виконуючи накази та вказівки попередніх керівників.

У нових умовах правоохоронні органи виявились дезорієнтовані й дезорганізовані невизначеністю законодавства, суперечливими партійними рішеннями. Найскладніша ситуація формувалася на західноукраїнських землях, куди поверталися із місць ув'язнення, спеціальних поселень, заслання колишні учасники ОУН і вояки УПА. Бригади ЦК КП України, які працювали восени 1956 р. у західних областях, сигналізували своєму керівництву про поширення антирадянських настроїв, про погрози розправи над активістами й колишніми свідками. Уповноважені КДБ, співробітники міліції й прокуратури перекладали боротьбу з такими явищами один на одного. З ініціативи Терно-

пільського обкому партії було створено 9 оперативних груп з числа працівників райкомів партії, виконкомів, органів КДБ, МВС і прокуратури, які виїхали в села для виявлення непрацюючого населення і працевлаштування його на місці або переселення шляхом організованого набору.

Секретар Волинського обкому партії І. Грушецький вніс до ЦК КПУ пропозиції стосовно порядку перегляду справ засуджених і вирішення питання про їх дострокове звільнення (про реабілітацію не йшлося). Щоб уникнути повернення в місця попереднього проживання «особливо активних бандитів і їх пособників», тобто учасників українського національно-визвольного руху, він вважав за доцільне зобов'язати урядові комісії, які працюють у таборах, і судові інстанції консультуватись з місцевими органами КДБ і прокуратури. Органи Комітету державної безпеки спрямовувались на стеження за прибулими із місць ув'язнення на предмет їхньої політичної благонадійності. Якщо органи КДБ надавали побудовані на оперативних даних висновки про ворожі прояви достроково звільнених осіб, президії обласних судів мали право скасовувати прийняті рішення про звільнення, навіть за відсутності достатніх матеріалів для повторного притягнення цих осіб до кримінальної відповідальності. Існуючий опір звільненню політичних в'язнів з боку партійної номенклатури підтвердило і побажання І. Грушецького змусити звільнених виїжджати на спеціальні поселення до своїх родин, право яких на повернення до рідних домівок ніяк не враховувалось радянським законодавством.

Ще жорсткіші пропозиції щодо ролі органів КДБ під час перегляду справ ув'язнених висловила комісія, яка працювала у Волинській області і висновки якої І. Грушецький першим поспішив повідомити особисто партійному керівникові республіки.

Серед 6 тис. осіб, прибулих із таборів та в'язниць у Волинську область, виявилось чимало так званих «не роззброєних націоналістів», які проводили «контрреволюційну» діяльність, не зважали на трудову дисципліну в колгоспах і на підприємствах. Правоохоронні органи, особливо КДБ, обвинувачувались у «політичній безпечності» й низькому рівні роботи, звичайній реєстрації анти-

радянських випадів, відсутності навіть обліку прибулих. Хоча органам КДБ було відомо понад 190 фактів антирадянських висловлювань та погроз партійному і радянському активу, проте до відповідальності вони нікого не притягнули. Більше того, працівники КДБ усунулись від правових оцінок подій і виявили «політичну незрілість», намагаючись не показувати справжнього становища на Волині. Між КДБ, МВС і прокуратурою УРСР порушилися ділові контакти і жоден із них не виявляв ініціативи вдруге переглянути справи достроково звільнених з місць ув'язнення.

Увага нещодавно реорганізованої радянської спецслужби зверталася не на прискорення процесу перегляду справ і напрацювання заходів для неможливості повторення політичних репресій у майбутньому, а на поточне рихтування й подальше зміцнення комуністичного режиму, який і став призвідником масового переслідування людей за інакодумство, участь у національно-визвольному русі, намагання знайти елементарну соціальну справедливість. КДБ при Раді Міністрів УРСР ставилося завдання спільно з Прокуратурою УРСР пильнувати процес дострокового звільнення радянських в'язнів, виправляти помилкові рішення щодо тих, хто «не перевиховався». Районні та міські комітети Компартії зобов'язані були здійснювати загальне керівництво та контролювати роботу органів КДБ, МВС, прокуратури й суду.

Регіональні управління КДБ націлювались на вивчення спільно з обласними прокурорами справ звільнених осіб, на пошук серед них тих, хто за складом злочину не міг бути реабілітованим і звільненим. У результаті в шести західних областях – Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській, Тернопільській керівники прокуратури і КДБ визнали за необхідне знову повернутись до близько 200 справ членів ОУН, які, на їхню, думку, передчасно звільнені з місць ув'язнення. Проте суспільно-політична обстановка вже змушувала остерігатись прийняття рішень, за неправомірність яких довелось би відповідати згідно з чинним на той час законодавством, тому зібрані матеріали й відповідні клопотання направлялись до Києва на розгляд Комітету державної безпеки

при Раді Міністрів УРСР і прокуратури республіки. Уповноважені вищого партійного керівництва пропонували радянським спецслужбам посилити агентурну роботу серед звільнених, виявляти можливі місця зберігання зброї, боєприпасів, типографського обладнання та продуктів, колись закладених у тайниках оунівськими формуваннями.

Відсутність належних суспільно-політичних перетворень, очевидне згасання інтересу партійно-державної номенклатури до реабілітаційних процесів чим далі, тим більше виявляли незацікавленість у цій роботі органів, запламованих у політичних репресіях. Перегляд архівно-слідчих справ і вирішення питань реабілітації після 1956 р. значно уповільнились. У вересні 1957 р. Проку-

ратура УРСР направила голові КДБ при Раді міністрів УРСР подання про незадовільну роботу органів КДБ з питань перегляду архівно-слідчих справ і повільне реагування на скарги громадян щодо винесених вироків. Для виправлення ситуації В. Нікітченко одразу дав відповідні вказівки начальникам УКДБ областей, але, оскільки справа не надто зрушила з місця, представники органів прокуратури поскаржились в ЦК КПУ на недостатню увагу цій ділянці роботи з боку КДБ. Насправді перегляд справ незаконно репресованих громадян гальмувався на всіх щаблях влади, яка не хотіла розкривати правду про терор, на якому ґрунтувалося соціалістичне будівництво.

Таблиця 1

**Нерозглянуті архівно-слідчі справи про державні злочини, які перебували у провадженні органів прокуратури й КДБ (станом на 1 квітня 1958 р.)**

Термін	В органах прокуратури	В органах КДБ
До 1 місяця	415	659
1–3 місяці	710	1122
3–6 місяців	233	1033
6–9 місяців	11	496
9–12 місяців	73	376
Більше року	152	325

Лідерами за кількістю нерозглянутих архівно-слідчих справ були УКДБ Сталінської (890 справ), Вінницької (413), Луганської (396), Хмельницької (364), Одеської (292), Київської (245), Дніпропетровської (220) областей. Республіканські органи прокуратури не вправлялись із лавиною скарг у справах про т. зв. державні злочини, яких протягом 1956–1957 рр. і в першому кварталі 1958 р. надійшло понад 92 тис. [6, арк. 6], з них понад 15 тис. – повторно. За цей час було задоволено лише 13,6 тис. скарг.

На відміну від надзвичайно спрощеної процедури винесення вироків за політичними мотивами, впровадженої у 1920-ті–1930-ті роки, під час «відлиги» реабілітація відбувалася з дотриманням усіх пунктів чинного законодавства з розрахунку, щоб жоден справжній ворог радянської влади не був виправданий. Хоча в минулому позасудові органи ніякого слідства не проводили або

вели його не об'єктивно, тепер для закриття справи й реабілітації невинно постраждалих людей вимагались додаткові перевірки. Необхідно було розшукати й передопитати осіб, які в минулому давали показання, установити тих, хто знав засуджених по спільному навчанню, роботі й т. д. Іноді багато часу витрачалось на пошуки самих архівно-слідчих справ, які з тих чи інших причин могли витребувати регіональні й центральні органи державної безпеки, підрозділи виконання покарань і не повернути на місце постійного зберігання.

Перегляд архівних справ на предмет реабілітації, пом'якшення чи залишення вироку в силі репресованих громадян було покладено на Слідче управління КДБ при Раді Міністрів СРСР, реорганізоване в лютому 1960 р. у Слідчий відділ. У республіканському КДБ аналогічним підрозділом протягом 1954–1972 рр. керував Петро Максимович Пиво-



варець, у 1972–1986 рр. – Влаленін Петрович Туркін і в 1986–1989 рр. – Петро Миколайович Пархоменко [7, с. 498, 511, 512].

Як і по всій країні, насамперед розглядались справи, сфабриковані в 1937–1938 рр. До числа реабілітованих потрапляли переважно представники вищих ланок партійного й державного керівництва та місцевий актив.

Одночасно були реабілітовані й ті, хто мав чисте сумління перед людьми, й ті, хто заплямував себе антинародною діяльністю, але згодом став непотрібним для сталінської тоталітарної системи. Як жертви порушень законності під час «культу особи» Сталіна були реабілітовані колишні перший секретар ЦК КП(б)У і член політбюро ЦК ВКП(б) С. Косіор, голова Раднаркому України В. Чубар (1955 р.), другий секретар ЦК КП(б)У і кандидат у члени політбюро ЦК ВКП(б) П. Постишев, член політбюро ЦК КП(б)У М. Хатаєвич (1956 р.) – організатори Голодомору в Україні. Відновлено було репутацію військових діячів, які боролись за встановлення радянської влади в Україні, – П. Дибенка, Ю. Коцюбинського, В. Примакова, Й. Якіра (1957 р.), керівників вищої ланки в галузі економіки, освіти, які теж посідали високі місця в партійній ієрархії, – К. Сухомлина (1955 р.), В. Затонського, Е. Квірінга (1956 р.). Індальгенцію від влади одержали навіть деякі слідчі, судді, прокурори, причетні до масових політичних переслідувань, як наприклад, нарком юстиції СРСР у 1936–1938 рр. М. Криленко (Криленков). Саме він як державний представник виступав з голосливими обвинуваченнями на судових процесах т. зв. «Промпартії», у «Шахтинській справі», громив меншовиків і закликав задавити обома руками «як гадів» учасників «троцькістско-зінов'євського терористичного центру».

Уже в останні роки хрущовської «відлиги» черга в реабілітації дійшла до діячів Комуністичної партії Західної України. 1963 р. було переглянуто справи й реабілітовано О. Васильківа, М. Заячківського (Косара), Г. Іваненка (Бараба), Р. Туринського та ін. Значну частину реабілітованих становили науковці, письменники, митці, чиї твори й імена нещодавно підлягали забуттю. Загалом у радянській Україні внаслідок скасування рішень колегії ДПУ-НКВС, «трийок», «двій-

ки» і особливої наради у 1956–1959 рр. було відновлено у правах близько 250 тис. громадян [8, с. 14]. Особливістю першої хвилі реабілітації було те, що вже тоді було зроблено цинічну спробу приховати правду про масштаби репресій, для чого зумисне фальсифікували час і причини смерті багатьох заарештованих.

Згідно з цілком таємною директивою КДБ при РМ СРСР № 198сс (1955 р.) родичам заборонялось повідомляти справжні дати й причини смерті репресованих і розстріляних осіб. У директиві не розшифровувались причини такої секретності. Формулювання «помер у місцях позбавлення волі від хвороби» насправді переслідувало конкретну мету і видавало нещирість і аморальність організаторів процесу реабілітації. Влада прагнула будь-якою ціною не допустити компрометації ідеології і практики комуністичного будівництва, яке супроводжувалось розбудовою мережі концентраційних і виправно-трудова таборів, знищенням мільйонів громадян. За допомогою фальсифікацій і елементарного прийому – виведення за рамки 1937–1938 рр. дати смерті применшувались масштаби репресій, їхня динаміка, ускладнювались пошуки винуватців злочину і місць поховань. Щоб уникнути різночитань при повторному зверненні родичів, інформація про вигадану дату смерті заносилась до службової картотеки. Від 1963 р. повідомлялись справжні дані, якщо раніше на карточку не вписали іншу відповідь. Лише наприкінці 1980-х років незалежно від попередніх повідомлень родичам стали надавати архівні довідки згідно з наявними документами.

Постійні нагадування про жертви сталінських репресій і неможливість приховати інформацію про нові політичні арешти й закриті суди, спроби демократичних сил скористатися деякими політичними послабленнями в країні ставали на заваді планам партійно-державного керівництва. Радянські органи державної безпеки прив'язувались до протидії національно-демократичному руху і силовому забезпеченню грандіозної пропагандистської афери комуністичної партії, яка в жовтні 1961 р. проголосила курс на розгорнуте будівництво комуністичного суспільства. Процес реабілітації відбувався непослі-

довно, помітно сповільнювався, поки в другій половині 1960-х років зійшов нанівець.

Визнання незаконними репресій, які призвели до втрати здоров'я або й життя родичів чи друзів, служили слабкою втіхою для мільйонів людей. Чимало безпідставних вироків містили грабіжницький пункт про конфіскацію усього належного засудженій особі майна. Відбирались житло, меблі, гроші, особисті речі, які реабілітованим слід було повернути. На практиці радянська держава, влаштувавши гігантське відчуження майна, фактично не могла забезпечити повернення награваного, хоча деякі спроби й робилися.

12 листопада 1956 р. Міністерство фінансів СРСР та КДБ при РМ СРСР підготували роз'яснення про порядок розрахунку при поверненні реабілітованим особам майна або його вартості. Відповідний лист направлявся міністерствам фінансів союзних і автономних республік, обласним та міським фінансовим відділам, управлінням КДБ. Якщо вдавалося розшукати в архівах КДБ або фінансових установах довідку про конфісковані речі з оцінкою їхньої вартості, тоді реабілітовані громадяни та спадкоємці могли розраховувати на компенсацію вилучених чи конфіскованих майна і цінностей, які в свій час реалізовувалися за заниженими цінами. Складність повернення власності полягала ще й у тому, що конфіскації відбувались як за рішеннями органів державної безпеки, так і за вироками військових трибуналів і судів. Однак потік звернень від реабілітованих та їхніх нащадків спрямовувався переважно до органів державної безпеки. У березні 1960 р. КДБ при Раді Міністрів СРСР дав вказівку встановлювати на основі документів припиненої справи ким, коли й на основі якого рішення було конфісовано майно. Тільки при наявності даних про вилучення або конфіскацію органами держбезпеки речей і коштовностей (грошей, облігацій державної позики, ошадних книжок, виробів із дорогоцінних металів і т. д.), питання про відшкодування їхньої вартості вирішувалось КДБ на основі зазначеного вище спільного з міністерством фінансів СРСР листа. У протилежному разі заяви громадян направлялися разом з кримінальними справами для розгляду у відповідні трибунали й суди.

Отже, на практиці процедура відшкодувань була надзвичайно громіздкою, а їх обсяг мізерним, не порівняним з нанесеними матеріальними і моральними збитками. Облігації державної позики, масово поширені серед населення і відібрані у заарештованих, за десятки років відстрочки з виплатами, катастрофічно знецінились. Це ж стосувалося і грошей, а повернення відібраних коштовностей, житла, особистих речей надзвичайно ускладнювалось, бо проти політики державного терору, одним із засобів здійснення якої були органи державної безпеки, боротись було практично неможливо.

Під час першої хвилі реабілітації одночасно з напрацюванням нормативно-правової бази накопичувався відповідний досвід, хоча загалом в країні ще не визріли належні суспільно-політичні умови для повної реабілітації незаконно репресованих громадян. Україна була складовою імперії і послуговувалася союзними законами. Реабілітація відбувалася під диктовку партійних органів, які підмінювали судові рішення. Багато залежало від волі нових керівників, їхнього особистого ставлення до тієї чи іншої особи. В самих комісіях не було визначеності щодо мети, завдань, масштабів реабілітації. Надскладним виявилось завдання адекватної правової оцінки тих, хто, працюючи в ДПУ–НКВС–МДБ або прокуратурі й органах юстиції, вчинив дії, що призвели до загибелі багатьох людей, а потім і сам потрапив у жорна репресій. Поверховий розгляд справ і нехтування минулим жертв репресій, значна частка суб'єктивізму зумовили виправдання частини причетних до страхітливих злочинів проти народу.

Наприкінці 1980-х років збанкрутіла комуністична партія знову спробувала пережити регенерацію, підкріпити свій статус, що безповоротно відходив у небуття, за допомогою повернення до своїх лав і до суспільного життя цілої когорти незаконно репресованих громадян. При цьому керівництво КПРС намагалось завуалювати розмах політичних репресій, виставити партію як постраждалу організацію, не причетну, окрім окремих осіб, до злочинів тоталітарного режиму. Комуністична партія практично до серпня 1991 р. контролювала процес реабілітації жертв політичних репресій, то стримуючи,

то підганяючи підпорядковані їй структури правоохоронних органів, задіяні в процесах реабілітації.

Досвід попередніх десятиліть підказував, як небезпечно для комуністичної партії і контрольованих нею спецслужб оприлюднювати факти злочинів, яким не знаходилося виправдання. З обранням М.С. Горбачова Генеральним секретарем ЦК КПРС, проголошенням політики перебудови і гласності, у верхівці влади не було одностайності з питань політичних репресій. 11 липня 1988 р. політбюро ЦК КПРС прийняло постанову, оформлену як документ ЦК КПРС, «Про додаткові заходи по завершенню роботи, пов'язаної з реабілітацією осіб, необґрунтовано репресованих у 30-40-і роки і на початку 50-х років». Прокуратурі СРСР і Комітету державної безпеки СРСР доручалось дати вказівку своїм місцевим органам продовжити перегляд справ репресованих осіб. Тут же приймається постанова ЦК з дещо іншою назвою: «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце в період 30–40-х і на початку 50-х років». А вже 16 січня 1989 р. М. Горбачов підписав однойменний указ Президії Верховної Ради СРСР, за яким Комітет державної безпеки мав взяти участь у визначенні порядку повідомлення громадянам про реабілітацію.

Останні документи визнавали, що практика масових репресій і свавілля мала трагічні наслідки для сотень тисяч радянських людей. Очевидно, найбільше занепокоєння в середовищі партійної бюрократії, якою на цей час наскрізь були пронизані навіть органи державної безпеки, викликали тези про згубний вплив репресій на соціально-економічний розвиток країни, утвердження в свідомості суспільства зневаги до норм законів і людського життя, падіння авторитету партії.

Шляхом пом'якшення режиму правляча й єдина в країні партія намагалася зміцнити свій авторитет у суспільстві, бодай посмертно виправдавши діячів, які певний час служили взірцем героїзму й моральності, а потім потрапили у немилість і були репресовані.

За умов наростання демократичного руху в країні цей маневр влади виявився недолугим, адже ні «завершення роботи», ні «від-

новлення справедливості» вочевидь не стосувалися жертв політичних репресій 1920-х або 50–80-х років ХХ століття. Це означало, що тогочасні архівні кримінальні справи не повинні були цікавити співробітників КДБ й прокуратури, де переглядалися ці справи. Спроба обмежитись напрацьованою схемою перегляду справ репресованих, аби тільки послабити тиск громадськості щодо визнання злочинів тоталітарного режиму, цього разу виявилася невдалою. І в партії, і в правоохоронних органах з'явилися, хоч і незначні, сили, що розцінювали перебудову як шанс відмежуватися від злочинів минулого і прагнули активізувати процес реабілітації жертв політичних репресій. У травні 1989 р. голова комісії партійного контролю при ЦК Компартії України В. Гайовий і керівник робочої групи політбюро ЦК КПУ В. Дашченко направили першому секретареві ЦК Компартії України В. Івашку таємну доповідну записку про хід виконання рішень щодо реабілітації необґрунтовано репресованих осіб. У ній вони піддали нищівній критиці зволікання партійних і правоохоронних органів, задіяних у процесах реабілітації, акцентуючи увагу на необхідності прискорити відновлення в партії виключених і репресованих комуністів. 3 липня 1988 р. по квітень 1989 р. органами Прокуратури УРСР, КДБ УРСР і Верховного суду УРСР переглянуто кримінальні справи на понад 14 тис. осіб із приблизно 380 тис., справи на яких підлягали перегляду. Реабілітовано було 8,5 тис., тобто 60 % громадян. За встановленим порядком правоохоронні органи підготували і надіслали до партійних комітетів матеріали на 887 колишніх членів комуністичної партії [9, арк. 51–52].

У процесі реабілітації з'ясувалося, що правоохоронні органи, обкоми партії та їхні комісії партійного контролю, контрольно-ревізійні комісії розглядають головним чином справи про реабілітацію окремих необґрунтовано репресованих осіб, не даючи оцінок діяльності т. зв. «контрреволюційних» організацій, центрів, блоків, союзів, до яких вони нібито були причетні. Від участі у реабілітації майже повністю усунулись Київська міська й обласна контрольно-ревізійні комісії, які мали б розглянути документи стосовно партійної реабілітації низки осіб. Новооб-

раний перший секретар ЦК КПУ В. Івашко негайно відреагував різкою резолюцією на адресу столичної міської й обласної партійних організацій, прокуратури УРСР, КДБ УРСР й міністерства юстиції УРСР: «При такому ставленні до виконання постанов ЦК КПРС і ЦК Компартії України з питань реабілітації осіб, безвинно постраждалих у роки репресій, на перегляд кримінальних справ і вирішення питань про реабілітацію знадобиться багато років. Цього допускати не можна. Необхідно вжити заходів з активізації цієї роботи, усунення зазначених у записці недоліків» [9, арк. 50].

Зрештою М. Горбачов 13 серпня 1990 р. підписав Указ «Про відновлення прав усіх жертв політичних репресій 20–50-х років», яким скасовувався судовий порядок реабілітації громадян. У ньому вперше, хоч і з великим запізненням, на найвищому рівні визнано політичний характер багатьох відомих переслідувань в СРСР, що виразно підкреслює живучість вибудованої Сталіним системи, здатної до самовідтворення, і наявність при владі адептів, готових її захищати. Реабілітацію очолювали й спрямовували у потрібне русло ті ж органи, попередники яких обґрунтовували політичну доцільність репресій. Тому вони в принципі не могли засуджувати самих себе й виправдовувати жертви, особливо ті, які дожили до новітніх часів і пам'ятали своїх катів. Уперше на законодавчому рівні було визнано незаконність репресій проти селян в роки колективізації, а також серед усіх інших громадян з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів.

Правоохоронні органи, у тому числі КДБ, тривалий час служили інструментом для приховування правди і надання дозованої, визначеної партійними органами, інформації про злочини, вчинені проти власного народу. Так трапилося із Биківнею, де ще в 1971 р. було виявлено масові поховання жертв політичних репресій, проте у КДБ всіляко спростовували цю інформацію. Під страхом викриття злочинів комуністичної влади на місці безіменних могил споруджувалися заклади культури, створювалися парки й охоронні зони, прокладалися дороги.

Еволюція органів державної безпеки під впливом суспільно-політичних змін у країні

зумовила перехід від вимушеної реабілітації жертв політичних репресій до активного сприяння громадськості у виявленні місць поховань, збереженні історичної пам'яті, тісному співробітництві з представниками інтелігенції, товариством «Меморіал», іншими громадськими організаціями й комісіями у справах репресованих.

Наприкінці 1980-х років після перегляду архівних кримінальних справ і вироків, винесених позасудовими органами, було реабілітовано понад 240 тис. громадян. Ця робота знову окреслила низку проблем, які негативно впливали на темпи й повноту реабілітації. Серед них – неузгодженість у діяльності різних органів, які проводили перегляд справ, формальне, необ'єктивне ставлення працівників обласних комісій до виконання поставлених завдань, відсутність чіткої правової бази, елементарне несприйняття завдань реабілітації, націленість на її партійну складову. Партійні органи брали на себе не лише контрольні, але й судові функції, таємно розглядаючи та виносячи свій вирок працівникам НКВС, МДБ та інших органів, які були визнані винними у проведенні репресій, фальсифікаціях справ, застосуванні незаконних методів ведення слідства. Реабілітація мала украй обмежений характер, бо стосувалася лише окремих категорій репресованих. У радянській Україні ніякі переоцінки не стосувалися учасників визвольного руху, прихильників української національної державності. Промовистий факт: на виконання вказівки Генерального прокурора СРСР та Голови КДБ СРСР від 30 квітня 1988 р. начальник слідчого відділу КДБ УРСР полковник юстиції Володимир Пристайко 5 квітня 1991 р. припинив кримінальну справу 1930–1931 років провадження стосовно видатного українського вченого і державного діяча М. С. Грушевського. Знадобилося шістьдесят років, щоб «відсутність у його діях складу злочину», як записано в постанові, стала очевидною істиною.

Для більш повної реабілітації жертв політичних репресій і викриття злочинів, спричинених комуністичною ідеологією та владою, важливим став чинний і нині закон України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні». У ньому враховано попередні позитивні над-

бання, які знадобилися в незалежній Україні для більш повної реабілітації жертв політичних репресій і викриття злочинів, спричинених комуністичною ідеологією та владою.

Незважаючи на значні масштаби проведеної роботи, гострі суперечності в українському суспільстві не дали змоги вирішити усіх питань, пов'язаних із встановленням

історичної справедливості щодо громадян, потерпілих від свавілля тоталітарної держави. Процес реабілітації жертв політичних репресій на початок ХХІ століття виявився незавершеним, що до цього часу значною мірою пов'язано із недосконалістю українського законодавства.

#### Список використаних джерел

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2834.
2. Там само. – Спр. 4307.
3. Кримінальний кодекс Української РСР 1927 року. Ухвалений постановою ЦВК УРСР від 8 червня 1927 р., затверджений 2-ю сесією ЦВКУРСР X скликання. – К., 1945.
4. Пристайко В. Архівні джерела спецслужб і сучасна діяльність Служби безпеки України з реабілітації жертв сталінізму // В. Пристайко. Я жив разом з країною... Інтерв'ю, виступи, коментарі. – К. : Сфера, 2004.
5. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4306.
6. Там само. – Спр. 4859.
7. Дерев'яно І. Слідство спецслужби: історія, сучасність, перспективи. – К. : Либідь, 2012.
8. Реабілітація репресованих. – К. : Юрінком, 1997.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2674.

**V. Danylenko,**  
Doctor of Historical Sciences, Professor,  
Kyiv, Ukraine

#### SOVIET STATE SECURITY AGENCIES AND REHABILITATION OF POLITICAL REPRESSION VICTIMS IN UKRAINE (1950–1980s)

*Due to political reasons hundreds of thousands of people were repressed during the Bolshevik terror in Ukraine. Their rehabilitation from the middle of 1950s was inconsistent and contradictory. Practically this process was realized by the same government bodies which organized these mass repressions.*

*Soviet state security agencies were also involved into legal investigation of innocently convicted, gulagged and executed victims and their family members. This important page in history of Soviet Ukraine hasn't been covered enough in the new Ukrainian historiography.*

*Discovering of new sources allows to better research the process of rehabilitation of political repression victims, which is up-to-date for understanding of peculiarities of social and ethnocultural formation of Ukrainian society. Basing on modern realities, the process of rehabilitation hasn't finished even in independent Ukraine.*

**Key words:** *political repressions; rehabilitation; Soviet state security agencies.*

**Рецензенти:** *Сінкевич Є. Г.*, д-р іст. наук, професор;  
*Котляр Ю. В.*, д-р іст. наук, професор.

© Даниленко В. М., 2017.

*Дата надходження статті до редколегії 25.08.2017*